

Dr Đorđe STANKOVIĆ

ISTORIOGRAFIJA NAJMLAĐE GENERACIJE ISTORIČARA

Protekle dve godine objavljeno je nekoliko zapaženih magistarskih teza, koje pokrivaju ne samo istorijske beline već dobro kvalifikuju i svoje autore. To nije moglo da ostane nezapaženo. Po pravilu, u mnogim svojim segmentima one su dopunjene ili prerađene tako da se u javnosti pojavljuju kao oblikovane monografije. Naš cilj nije da prikazemo sveukupnu produkciju, već da se orijentišemo na one koje su iz novije istorije i publikovane tokom poslednje dve godine.

Na Katedri za istoriju Jugoslavije branjeni su i diplomski radovi koji su takođe svojim kvalitetom našli put do publikovanja u raznim časopisima i zbornicima, delimično ili u celini. Međutim, diplomski rad Bojana Dimitrijevića svojim istraživačkim zahvatom i značajem teme vrlo brzo je bio objavljen (*Đeneral Mihailović*. Biografija, I deo /do maja 1941. godine/, "A.L.X.", Beograd 1996, 261.) kao posebno izdanje – monografija. To je prvi diplomski rad istraživačkog obeležja rađen na ovoj katedri koji je objavljen kao posebna monografija, što ukazuje na činjenicu da stasavaju generacije talentovanih studenata koje su u stvaralačkom smislu zanat istoričara savladale još tokom studija i da to nije slučajno. Bojan Dimitrijević je već stekao i akademsko zvanje magistra! Njegova monografija prati, osim kratkih biografskih podataka o poreklu, detinjstvu i školovanju Draže Mihailovića, vojničku karijeru do raspada Jugoslavije u aprilu 1941. godine i dolaska na Ravnu goru u maju iste godine. Osim već objavljene literature, domaće i strane, Dimitrijevićeva monografija heuristički je utemeljena na primarnim izvorima vojnog porekla. Možda se kandidatu može zameriti suviše slobodno i literarno obeležavanje poglavlja, ali u analizi izvora stoji jedna nepomerljiva utemeljenost koja je prvi put objektivno i tačno trasirala vojničku karijeru Draže Mihailovića do 1941. godine, onaj deo njegove biografije koji je bio najmanje poznat u istoriografiji. I upravo takav pristup obeležio je tu monografiju kao trajnije delo, nezaobilazno u proučavanju te ličnosti i istorije vojske uopšte.

Monografija mr Miroslava Jovanovića (*Doseljavanje ruskih izbeglica u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca 1919-1941*, "Stubovi kulture", Beograd 1996, 386) nastala je znatnim obogaćivanjem njegove magistarke teze. To je jedan od retkih primera kako jedno naučno znanje prilagođeno školskim potrebama može da se uzdigne pregalaštvom samog autora do gotovo klasičnog oblika monografije. Tema koja pokriva jedan zaokružen proces istražena je u heurističkom smislu do kraja, a interpretativno zrelo uobličena u čvrstu celinu. Uz to se prepliću novi i moderni pristupi analizi pojedinih problema s klasičnim analitičkim postupkom. Tako se to na samom početku, već u prvom poglavlju uočava ("Šest uvodnih skica"), a potom u čvrstoj rekonstrukciji zbivanja u Rusiji 1919-1920. godine, posle neuspele francuske intervencije i poraza Denikina i Vrangela, a ponajbolje u rekonstrukciji pet imigracionih talasa koji su zapljusnuli Kraljevinu SHS.

Autorova preciznost u analitičkom postupku najbolje je došla do izraza u trećem delu monografije gde se opisuju prihvati, razmeštaji, stalni smeštaji i finansiranje pomoći izbeglicama. Na kraju monografije, u četvrtom delu i epilogu, dolazi ponovo do izraza autorova sklonost ka inovacijama. Čitaoca, kako onog u struci tako i u krugu široke čitalačke publike, neće ostaviti ravnodušnim socijalna slika izbeglica (starosna, obrazovna i profesionalna), a ni "pogled iznutra" – o konkretnim ljudima, i njihovim pojedinačnim sudbinama, o raznim događajima u vremenu egzodusa, o tome kako su se izbeglice samoorganizovale i kakav je bio njihov susret s novom državom, kao i nove države s njima. Jovanović je utvrdio da je već 1921. godine bilo oko 30.000 izbeglica, 1924. godine nešto više od 40.000. Stručni gest izdavača, vredan pažnje, svakako je prevod rezimea na četiri svetska jezika, čime knjiga dobija znatnu protočnost u internacionalnim razmerama.

Gotovo sve istorijske činjenice numeričke strukture, a i unutrašnja struktura, kako talasa migracije tako i starosne, obrazovne i profesionalne, iskazane su vrlo moderno i stručno oblikovanim statističkim tabelama i grafikonima. Tako je autor postigao i zavidan nivo vizuelizacije teksta tamo gde je to bilo osnovano sa stanovišta modernog i kvantitativnog pristupa ogoljenim istorijskim činjenicama. Naoko hermetičnu temu, autor je oživeo svojim dobrim stilom i jezikom, a posebno unoseći elemente stvarnog svakodnevnog života tamo gde je to bilo neophodno i umereno.

I mr Nebojša A. Popović pripada onoj najmlađoj generaciji istoričara koja se ne miri sa činjenicom da je njihov magistarski rad samo puki školski tekst koji ih uvodi u istorijsku nauku. Kao i prethodni autori, mr Nebojša A. Popović je uložio dodatni napor da dopuni svoju magistarsku tezu, kako bi ona kao monografija aktivno korespondirala u naučnoj javnosti (*Jevreji u Srbiji 1918-1941*, ISI, Beograd 1997, 238). Solidna heuristička osnova pružila je autoru mogućnost da prouči istoriju Jevreja u Srbiji, najpre u XIX veku, a zatim u osnovnom delu rada od 1918. godine, s posebnim komparativnim specifičnostima onog dela jevrejske populacije koji je vekovima živeo

u dva podeljena sveta: Vojvodini kao delu Južne Ugarske i ostalom delu Srbije koji je bio pod turskim carstvom, a zatim krajem XIX veka stekao nezavisnost i međunarodno priznanje.

Genetičkim polazištem i dubokim istorijskim rezovima, autor je izgradio korektan analitičko-sintetički sadržaj, na hronološko-problemskoj osnovi. prikazao je najpre demografske odrednice i doseljavanje Sefarda i Aškenaza na navedene prostore, s konstatacijom da je u Jugoslaviji između dva svetska rata živelo najviše 70.000 Jevreja, od toga u Vojvodini 18.000, a u ostalom delu Srbije 12.000, s najvećom koncentracijom u Beogradu – oko 10.000. Autor, međutim, nije objasnio zašto ih je tako malo živelo u unutrašnjosti Srbije. Da li su u pitanju bile samo slabo razvijene saobraćajnice i nerazvijene varoši i gradovi s obzirom na osnovnu delatnost Jevreja – trgovinu i zanate?

Analitički postupak građen je na komponovanju sadržaja o jevrejskim opštinama, socijalno-humanitarnim i kulturnim društvima, jevrejskom školstvu i štampi. Autor je najviše prostora posvetio unutrašnjim političkim polarizacijama u jevrejskoj zajednici gde je bio dominantan sukob između ortodoksnih i reformatora (neologa), a potom učešću Jevreja u političkom životu Srbije, cionizmu i Nezavisnom redu Bene Berit. Konstatovao je da je politički život Jevreja u XX veku tekao, za razliku od prethodnog razdoblja, u pravcu traganja za nacionalnim identitetom i razvijanju najznačajnije privredne grane kojima su se bavili – trgovine, zanatstva, industrije, bankarstva i trgovine s Palestinom. Vrlo su inspirativni rezultati autorovih istraživanja o socijalnom statusu rukovodećeg kadra i vlasnika u navedenim granama privrede (direktori banaka, tvornica, zanatskih radnji i trgovačkih firmi).

Moramo da istaknemo da je autor najveći doprinos doneo istoriografiji u delu monografije gde je istraživao prožimanje odnosa države i društva u celini prema Jevrejima. Sigurno je i stručno vodio analizu i na zavidnom inovativnom nivou ukrstio primarne izvore i svedočanstva iz periodike, sa sećanjima, pa čak i analizom, reklama u štampi, prvi sačinio značajne sastavnice problema kao što je odnos države prema jevrejskoj zajednici u celini; jevrejskim emigrantima, pojavi antisemitizma, zatim u obrnutom smeru toka "iste istorije" – odnos Jevreja prema jugoslovenskoj državi i njenim unutrašnjim i spoljnim problemima, društvenom okruženju manjih i većih zajednica i prvi je saopštio pojavu antisemitizma kod srpskog stanovništva koji je bio izazvan vekovnim stereotipima, ekonomskim interesima i nacionalnom netrpeljivošću srpskih nacionalista. U tom kontekstu stoji kao izvrsna paradigma poglavlje o Jevrejima u Vojvodini i specifičnostima njihove istorije koju su uneli u novu državu, često proglašavani za nosioce mađarskog nacionalizma i strane kulture, pošto su bili više vezani za Beč i Budimpeštu nego za Beograd, bilo zbog porodičnih ili ranijih privrednih i trgovačkih veza. Nije zaobidena ni stvaralačka delatnost Jevreja u Jugoslaviji data prikazom udela Jevreja u srpskoj književnosti (Stanislav Vinaver, Žak Konfino, Hugo

Klajn), izdavaštvu (Geca Kon, Pavle Bihalji), likovnoj umetnosti (Leon Koen, Moša Pijade, Marko Čelebonović, Bora Baruh), pozorišnoj umetnosti (Josif Papić, Lujko Davičo), itd. Monografija mr Nebojše A. Popovića pisana je jednostavnim i razumljivim stilom i jezikom, koji često pleni svojom čistotom misli i konstrukcijom rečenice. Neosporno je reč o mladom istoričaru koji poseduje veliki stepen opšte kulture, pismenosti i talenta da precizan analitički postupak prepliće s jasnoćom sintetičkih zaključaka.

Obimna monografija mr Dragana Tešića (*Jugoslovenska radikalna zajednica u Srbiji 1935-1939*, ISI, Beograd 1997, 422) nastala je takođe iz delimično prerađene i znatno dopunjene magistarske teze, tako da kao monografija čini i svojom novom kompozicijom i obogaćenim sadržajem kvalitetniji doprinos istorijskoj nauci. Osim predgovora i uvoda, autor je podelio monografiju na devet glava podjednakog obima i značaja problema, tako da je u strukturi postignuta zadovoljavajuća kompoziciona koherentnost. Zaključak, rezime na engleskom jeziku, registar imena i skraćenica, samo upotpunjuju mogućnost da čitalac bude dobro obavешten već prilikom prvog konsultovanja monografije.

Autor se opredelio za istraživanje navedene teme na geografskom prostoru omeđenom granicama današnje Republike Srbije, poštujući intencije institutskog projekta i ranijeg mentora. Već sa tog stanovišta postavlja se više metodoloških problema s obzirom na specifičnost i istorijski nesklad ondašnje administrativne podele i današnje celovitosti. Kandidat je uložio, po našem mišljenju, nepotreban trud, mada sa uspehom savladan, da svoj metodološki postupak opravda. Sporni su takođe standardni sadržaji predgovora, uvoda i prve glave koji su napisani bez dovoljno autorove kritičnosti, na osnovu starije literature i već poznatih objavljenih izvora i štampe (T. Stojkov, B. Petranović, objavljeni zvanični dokumenti JRZ, itd.). Taj deo monografije je na nivou korektne rekonstrukcije, ali u kojem autor nije uspeo da se otrgne od navedenih stereotipa iz navedene literature i izvora. Tek u drugoj i trećoj glavi, u kojima autor razmatra delatnost JRZ u zakonodavnim telima Kraljevine Jugoslavije i organizacionu strukturu JRZ u Srbiji u navedenom razdoblju, koji su zasnovani na temeljnom pretresanju arhivske građe i stenografskih beležaka, autor je jednom uspešnom razvijenom analizom, stručno i pouzdano, razradio probleme u vezi sa učešćem JRZ u Narodnoj skupštini i Senatu, a zatim njenu Prvu zemaljsku skupštinu, organizacionu strukturu stranke, učešće na opštinskim izborima, itd.

Delatnost stranke na parlamentarnim izborima 1938. godine i detaljna analiza delatnosti na Kosmetu i Sandžaku, zatim u Beogradu, Zemunu i Pančevu, što čine tri naredna dela monografije, obeležavaju sadržaj tog obimnog dela, urađenog s besprekornom stručnom i problemskom tačnošću. Isto tako, originalnost pristupa autor je pokazao u glavama koje su posvećene odnosu JRZ prema nacionalnim manjinama, radničkim organizacijama, angažovanju omladine, ulozi štampe, konkordatskoj krizi, socijalnoj struk-

turi članstva, te padu vlade Milana Stojadinovića u februaru 1939. godine. Neznatna disharmonija u obimu pojedinih poglavlja ne umanjuje vrednost celokupnog doprinosa heuristički vrlo čvrsto utemeljenog u arhivskoj građi.

Osnovne vrednosti te obimne monografije mogu da se sažmu u nekoliko krugova novih stečenih naučnih znanja, prvi put utemeljenih na istraživačkom postupku. To su, pre svega, do sada nezapažena nastojanja da Milan Stojadinović upravo u Srbiji učvrsti, proširi i ojača stranački uticaj (JRZ) kako bi postigao legitimitet predstavljanja srpskog naroda u odnosu na druge jugoslovenske narode, posebno već politički koherentne Hrvate. U tom nastojanju Milan Stojadinović se sukobio najpre sa starom strukturom Narodne radikalne stranke, a zatim i sa ostalim opozicionim srbijanskim strankama. Ta politika je vođena postepeno i, kako autor zaključuje, "odozdo iz naroda", uglavnom pomoću upravnog aparata. Najveći problem takvog pristupa stranačkom utemeljenju "u narodu" autor je video u otporu lokalnih političara i u njihovim parcijalnim interesima, a i u "paralelnim organizacijama" koje je isto tako obnavljala i stvarala nove Narodna radikalna stranka. Autor je uočio da je takva politika imala za posledicu prenošenje težišta stranačke delatnosti na vođstvo, Poslanički klub, vladu, Narodnu skupštinu i Senat, što je u osnovi slabilo političke pozicije JRZ u odnosu na glavni politički protivnik – HSS. U tom smislu, mr Dragan Tešić smatra da je "upadljivo privlačenje nacionalnih manjina" i dela radničke klase i omladine, imalo za cilj dobijanje što većeg broja glasova i političke potpore, mada ne treba ispustiti iz vida da se prvi put na taj način u Jugoslaviji, sa stanovišta građanskog sloja, modernizovao stranački život (masovna primena radija, političkih manifestacija, proslava i "silazjenje u narod").

Učinak najmlađe generacije istoričara je sve veći, a interesovanja za nove teme sve brojnije. Težnja je uočljiva – prevazilaženje granica tradicionalne političke historiografije i prodiranje u celovitost društvenog života. Tako je jedno od područja interesovanja tih istoričara postala i istorija "nacionalnih kulturnih ustanova" dugog trajanja, velikog ugleda i uticaja. Mr Biljana Šimunović, asistent na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu, opredelila se za istoriju Matice srpske, istraživši kako je ta ustanova korespondirala u okviru jugoslovenskog društva u Kraljevini Jugoslaviji (*Matica srpska u Kraljevini Jugoslaviji*, "Zadužbina Andrejević", Beograd 1997, 136).

Matica srpska je za pomenutu autorku ona vrsta kulturnog obrasca u jednoj epohi na osnovu koga je bilo moguće odslikavanje opšteg obeležja te epohe, zatim kulturne klime, političkih protivrečnosti, društvenog miljea, idejnih strujanja sa jasno izraženim ciljevima. Nije izostao ni pristup regionalnom, srpskom i jugoslovenskom značaju ustanove, itd. Nije potrebno ni pominjati da je za tako nešto bilo potrebno da se istraži obilje izvora, periodike i štampe i u tome ova monografija stoji čvrsto na odličnim heurističkim osnovama i visokoj stručnosti. Iz toga je proizašla i zrela monografija s čvrstom i jasnom misaonom rečenicom, čistog jezika i jasnog stila. Inače

sadržaj je osmišljen tematsko-hronološkim redosledom izlaganja. U odnosu na rukopis magistarske teze, iz koje je ta monografija potekla, sadržaj je još više podvrgnut uopštavanju i sintetičkom izlaganju, a izostale su i veoma dragocene tabele, grafikoni i ilustracije. To se moralo odraziti ne samo na ukupan obim monografije nego i na preuređenje sadržaja teksta rukopisa, koji je dobio novu i moderniju formu: "Tradicija i novo doba", "Kultura i politika", "Sukobi i kompromisi", "Srpstvo i jugoslovenstvo", "Izdavačka politika", "Narodno i društveno prosvetivanje" i "Čuvar tradicije".

Autor je s pravom posvetio veliku pažnju nasleđu XIX i početka XX veka, tj. samosvesti o trajanju, značaju i misiji koja je bila okosnica postojanja, inerciji minulih vremena koja je sputavala i opterećivala. Uočene su težnje zatvaranja Matice srpske u okvire Vojvodine, nastojanja da se u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca izgradi nov kulturni identitet, transformiše i organizaciono učvrsti. Zatim je vrlo dobro istražena podloga za sukob između zagovornika jugoslovenske ideologije sa strujom koja je zagovarala da Matica srpska ostane u regionalnim, ili bar nacionalnim srpskim okvirima. Na svim planovima koje smo izložili, u kompozicionoj strukturi monografije identifikovana je cela paleta različitih mišljenja, nepomirljivih stavova, ličnih sukoba, partijskih sučeljavanja i žestokih obračuna, nespremnosti na dijalog. Autor je, koliko je to bilo moguće, izložio socijalnu strukturu članstva Matice srpske, zatim strukturu pretplatnika matičnih izdanja, njihovoj teritorijalnoj rasprostranjenosti, ekonomskoj i društvenoj moći. Istaknuta je delatnost i ocrtane ličnosti istaknutih članova (R. Vrhovec, V. Stajić, A. Moč, N. Milutinović) i sveukupan doprinos Matice srpske nacionalno-prosvetnoj misiji i kulturi u Srba, a i njena socijalna funkcija u okviru jugoslovenskog društva.

Nije bez ubedljivog razloga književnik Svetislav Basara iskazao jednu istoriografski tačnu konstataciju: "Sve sekularne doktrine su vid nasilja nad stvarnošću; stepen njihove empirijske nasilnosti u uskoj je vezi sa skućenošću horizonta ideologije..." I ništa bolje ne može da sociološko-istorijski na sintetički način ilustruje ona zbivanja u revolucijama koja su poznata kao ošta mesta: "svaka revolucija jede svoju decu". I ništa bolje da ilustruje sadržaj i poruke monografije mladog zagrebačkog istoričara Čedomira Višnjica *Kordunaški proces*. Fragmenti iz historije nestajanja, SKD, "Prosvjeta", Zagreb 1997, 479.

Bilo je i ranije stidljivih nagoveštaja rasvetljavanja grupnih slučajeva i usmenog prepričavanja poznatih pojedinačnih slučajeva likvidacije ili "nesrećnih slučajeva" poznatih revolucionara, još za vreme revolucije, koji se nisu uklopili i silili sa silom doktrine i dogme ili su bili neugodni svedoci (Marko Orešković, Ratko Pavlović "Čičko", Ivan Milutinović, Petar Drapšin, itd.). Međutim, sada se pred nama nalazi, prvi put u istoriografiji, delo koje celovito obrađuje jedan od glavnih obračuna unutar pokreta na Kordunu 1944. godine. I to sasvim konkretan, izdvojen od ostalih – grupe Veljka Koraća i Ilije Žegarca, koji su sa još tridesetoricom svojih drugova bili pohapšeni u junu i

odmah početkom jula 1944. godine izvedeni na suđenje. Pomenuta dvojica i još trojica iz grupe bila su osuđena na smrt i streljana, a ostali su osuđeni na višegodišnje kazne prinudnog rada. Samo je četvoro oslobođeno optužbe i pušteno na slobodu. Kako navodi autor, Edvard Kardelj je zamurio hrvatskom partijskom rukovodstvu što je taj proces imao tako mali odjek u propagandi i među borcima!

Šta je zapravo svojim dugogodišnjim traganjem za izvorima i marljivim skupljanjem sećanja autor utvrdio na opštem planu? Čak je uspeo da pronađe i u knjigu uvrsti stenogram suđenja (182 strane!). Optuženi, posebno Veljko Korać, koji je bio neposredni svedok i učesnik počinjanja građanskog rata u Srbiji 1941. godine, kada je "Srbin do istrage počeo da ubija Srbina", imao je iluziju, zajedno sa svojim istomišljenicima, posle povratka na Kordun 1942. godine, da može spasiti ili bar ukazati na mogućnost spasavanja ono malo preostalog srpskog stanovništva na Kordunu i drugim krajevima Hrvatske ako počnu sa ukazivanjem na upravo ovu pogubnu činjenicu. To je drastično došlo do izraza, kako navodi autor, upravo u vreme akcije "pridobijanja hrvatskih masa za stvar NOB", kada se gotovo nasilno kroatizuje pokret u fazi već dobijenog rata. Optuženi su posebno ukazivali na kroatizaciju rukovodstva kako vojnog tako i civilnog, što su tumačili da se priprema spasavanje Hrvata od istorijske odgovornosti za genocid i masovno kvislinštvo. Sve je to rađeno, po njima, planski iako je *de facto* pokret otpora u Hrvatskoj bio srpski po učešću u partizanskim jedinicama i gubicima civilnog stanovništva.

Pre opisa samog suđenja i njegovih neposrednih uzroka, Čedomir Višnjić nas je jednom istančanom analizom uveo u kordunašku i hrvatsku zbilju između dva rata, zatim preokret koji je samo prividno nastao kod Hrvata u aprilskom ratu 1941. godine kada su, praktično, paravojne formacije HSS preuzele i predale vlast ustašama. Autor analizira početak genocida i to upravo od prvih komšija Hrvata, da bi ilustrovao koliko je bio jak "uzgoj nacionalne mržnje od strane rimokatoličke crkve i ustaške emigracije". Početak oružanog otpora Srba iskazao se kao samoodbrambeni mehanizam. Monografija, u kojoj povremeno opisi istorijskih događaja, zaslugom autora i zbilje, liče na snažnu i potresnu literaturu, izuzetno je dragocena i podsticajna za otpočinjanje jedne nove faze istraživanja nepoznatog u historiografiji na globalnom jugoslovenskom planu. Da bi istorijska farsa bila upečatljiva, autor iznosi da su glavni tužitelji (Vlado Brkić, Čanica Opačić itd.), idući upravo za osnovnim idejama Veljka Koraća, 1950. godine završili na Golom otoku!